

ÖZBEKİSTAN İRANİLERİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

A BRIEF OVERVIEW OF THE HISTORY OF UZBEKISTAN IRANIANS

Leyla DERVİŞ* Öz

Makalenin amacı Özbekistan'da yaşayan İranilerin tarihini genel bir bakış açısıyla ele alıp konuyla ilgili detaylı araştırma yapmak isteyenlere yardımcı olabilmektir. Araştırma kapsamı Özbekistan İranileri ve onların tarihiyle sınırlıdır. Konu araştırılırken, Rusça ağırlıklı olmak üzere Özbekistan İranileri hakkında tarihi kaynaklarda geçen bilgilerin tahlili yöntemi benimsenmiştir. Günümüz Özbekistan topraklarında yaşayan İranilerin tarihi orta çağlara kadar uzanmaktadır. Onların "İrani" adını almasında ve bölgedeki Fars kökenli halklardan farklı görülmesinde Şîa faktörü önemli rol oynamıştır. İranilerin bölgeye genelde esir, köle olarak getirildiği anlaşıyor. Zamanında İraniler Buhara Hanlığı'nda önemli görevler üstlenmişlerdir. Onların çoğu yerel halka karışarak Sünnileşmişken, bir kısmı belirli bölgelerde toplu halde yaşayarak ve Hanlıkta önem verilen kesim olarak inançlarını yaşayabilme ve canlandırma fırsatı yakalamışlardır. İranilerin ağırlıklı olarak Buhara ve Semerkant'ta yaşadıkları görülmektedir. Sayıları az olmakla birlikte Özbekistan'ın diğer bölge ve şehirlerinde de yaşayan İraniler vardır. Özbekistan İranileri gelinen nokta itibarıyla İranlı kardeşlerinden farklılaşmış ve pek çok yerel özellikleri benimsemişlerdir.

Anahtar Kelimeler

İrani, Forsi, Şiilik, gulam, Buhara, Semerkant

Keywords

Iranian, Persian, Shi'ism, Ghulam, Bukhara, Samarkand

Abstract

The purpose of this article is to investigate the history of Iranians living in Uzbekistan from a general perspective and assist those who want to do a detailed research on the subject. The scope of the research is limited to Uzbekistan Iranians and their history. Analysis method was applied in researching the information on Uzbekistan Iranians in historical sources, which are mainly in Russian. The history of Iranians living in today's Uzbekistan dates to the middle ages. The Shia factor played an important role in their adoption of the name "Iranian" and being different from peoples of Persian origin in the region. It is known that the Iranians were brought to the region mostly as captives and slaves. In former times, Iranians undertook important duties in the Bukhara Khanate. While most of them were assimilated and became Sunnis, some, living in certain regions collectively and being an important part of Khanate, had the opportunity to live and revive their beliefs. Although it is known that most Iranians reside in Bukhara and Samarkand, there are Iranians living in other regions and cities of Uzbekistan, but the numbers are few. Uzbekistan Iranians have currently reached the point when they differ from their Iranian ancestors and have adopted many local features.

*Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
leyladervis@akdeniz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9396-9018
Antalya / TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 14/09/2020

Kabul Tarihi: 13/04/2021

Giriş

Türkistan'ı oluşturan topraklar, tarih boyunca İran ve Turan kavimlerinin kaynaştığı ve birlikte yaşadığı coğrafya olmuştur. İran dilli Soğdlular bu kaynaşmanın en bariz örneği olmuşlardır.¹ Günümüz Özbekistan toprakları İran-Turan sentezinin yoğun yaşandığı bir bölgedir (Ek.1). Bolşeviklerin iktidara gelmesinden önce sıklıkla kullanılan ve günümüzde sadece halk arasında varlığını sürdüren Sart tabiri de,² bu sentezin en açık delilidir.

İslamiyet'in İran ve Turan coğrafyasına yayılmasından sonra çeşitli dini fırkalar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında İran merkezli Şiilik, Safeviler devrinde devlet dini haline gelmiştir. İran'da Şiiliğin yaygınlaşması coğrafi olarak yanı başında bulunan Türkistan'a Şiilerin çeşitli sebeplerle gelmesi/getirilmesine sebep olmuştur. Bunların torunları halen bölgede yaşıyorlar. Bölge halkı tarafından İrani olarak bilinen bu kitlenin tarihi yeterince araştırılmış değildir.

Özbekistan'ın ağırlıklı olarak Buhara ve Semerkant şehirlerinde yaşayan Şiiler, kendilerini İrani olarak adlandırmaktadır. Bu İraniler dilsel özelliklerine göre Fars (Tacik) ve Türk (Oğuz) dilli olarak ikiye ayrılırlar. Fars dilli İraniler Buhara'da otururken, Türk dilli İraniler Semerkant'ta yaşıyorlar. Buhara'da yaşayan İranilere yerli halk Forsi demektedir. Araştırmacı Ol'ga Suhareva'nın çalışmasındaki bilgiye göre, bu isim 1910 yılında Buhara'da patlak veren Sünni-Şîa çatışmasından sonra Sünniler tarafından Şiileri aşağılamak için kullanılmaya başlanmıştır (Suhareva, 1958, s.82-83). Bunlar haricinde geldiği şehir veya bölgeye göre bölgedeki Şiilere Mervi, Horasani, Maşadi (Meşedi), Sabzbari, Persiyen vs. şekilde hitap edildiği de görülmektedir. Genelde daha sonraki dönemlerde gelenlere bu lakaplar takılmıştır. Özbekistan'da Bolşevik iktidarı güçlenip, merkezi yönetim tarafından "Sovyet insanı" politikası geliştirilene kadar İraniler kimlik olarak milletini değil öncelikle mezheplerini ifade ederek Şii olduklarını belirtiyorlardı. Bölgede Şîa anlamında Pançi tabiri de kullanılıyordu (Lyuşkeviç, 1971, s. 44). Bilindiği üzere "penç" Farsçada beş demektir ve Şîa inancında Ehl-i beyt'i (Hz. Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin) sembolize eder. (Öz, 1994, s. 499). Başka bir deyişle İraniler bazen kendilerini Pançi olarak adlandırıyorlardı. İraniler ufak gruplar halinde Buhara ve Semerkant (Ek.2) haricinde Özbekistan'ın pek çok bölgesinde de mevcuttur.

1. İranilerin Özbekistan Topraklarına Gelmeleri

Şîaların Türkistan'daki tarihi Karahanlı devrine kadar uzanıyor. Ortadoğu'da barınamayan bazı Şîa grupları Türkistan'a göç etmiş ama Dağlık Badahşan haricinde buralarda kendi öğretilerini yayamamışlardır. Bölge Müslümanları ve yöneticileri

¹ Soğdlular ve Soğdca için daha ayrıntılı bilgi için bk. (Eker, 2012, s. 77-92.)

² Sart tabirinin tarih boyunca çeşitli anlamları olagelmıştır. Eskiden konar-göçerler yerleşikleri veya dağdakiler ovada yaşayanları Sart derken, 20. yüzyılda bu tabir etnik farklılığı bildirmek için de kullanılır olmuştur. Örneğin, Kırgızlar Özbek ve Taciklere Sart demiştir. Özbekler Taciklere veya Farsça daha çok kullanan Özbeklere Sart demişlerdir. (Sartlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ostroumov, 1908, s. 288; Ostroumov, 1906, s.171; Horoşhin, 1876, s. 97-142).

Sünni İslâm'ı tercih etmişlerdir. Bu arada Şîa temsilcileri arasında da birbirlerinin inancını kabul etmeyecek derecede farklılıklar boy göstermiştir.

İran topraklarındaki Şîa inancına sahip kimselerin belirgin şekilde Özbekistan'a geliş tarihleri 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Emir Timur Batı seferinde İran'dan yüzlerce sanatçı, zanaatçı ve ustayı Semerkant'a götürmüştür. Mesleklerinin erbabı olan bu İranlı ustalar Timur İmparatorluğu'nun Türkistan'daki şehirlerini imar etmişlerdir (Pander, 2002, s. 852-861).

Şiiliğin ortaya çıkmasıyla başlayan bölgedeki Sünni-Şii çekişmesi devletlerarasındaki ikili ilişkilere de olumsuz yansımıştır. Örneğin, Babür Şah (1483-1530), devletini bugünkü Özbekistan topraklarında kurmak ve tahta çıkmak için Şah İsmail'den yardım istemiştir. Kızılbaşlardan yardım istenmesi, yerli ahalinin Şiiliğe olan tahammülsüzlüğünden dolayı büyük tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler üzerine Türkistan'da tutunamayan Babür Şah Afganistan ve Hindistan'ın yolunu tutmuştur (Erdoğan, 2014, s. 32-37). İran'da Şiiliğin resmi din olması Şeybani Devleti için gazavat sebebi olmuş, Özbek hanları Safevilere karşı "cihat" ilan etmişlerdir. Şiileri "kâfir" ilan eden ilk fetva Buhara Hanı Abdullah Han (1557-1598) tarafından 1586 yılında yayımlanmıştır. 1611 yılında Herat³ ulemaları aynı şekilde Şiileri "kâfir" ilan eden fetva çıkarmıştır. Şiilere karşı verilen mücadele Sünni İslam dünyasında çok önemsendiği için İran'a sefer düzenleyen yöneticilere "Ebûl-gazi" lakabı takılmaktaydı (Tohtiyev, 2012, s. 124-125). Orta Asya ile İran arasında yapılan savaş ve askeri seferlerde Türkistanlılar tarafından tutsak edilen İranlılar günümüz Özbekistan topraklarında yaşayan İranilerin cetleridir.

Tarihi kaynaklarda Ubeydulla Han (1533-1539) devrinde yani 16. yüzyılın başlarında İranilerin toplu halde tutsak olarak Buhara'ya getirilmesi söz konusudur. Bu cereyan ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir (Suhareva, 1966, s. 154).

Nadir Şah'ın 1740-1742 yıllarında Türkistan'a yaptığı seferlerde bazı İraniler Buhara çevresine yani şehir surları dışına yerleştirilmiştir. Bunların en bilineni Buhara'nın güneybatısında bulunan Afşar ve Kum Rabot mahalleleridir. Afşar Mahallesi Şeyh Celal Kapısı yakınlarındadır. Afşarlı İranilerin kimliklerini büyük ölçüde kaybettikleri söylenebilir. Zira 1970'lerde köye giden Fanya Lyuşkeviç'e köylüler köy isminin etimolojisini ab+şar yani sulu yer olarak açıklamıştır (Lyuşkeviç, 1971, s. 51). Oysa bunların Oğuzların Afşar boyundan olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Yerlilerin, İranilerin çoğu kesimine gulam yani köle dedikleri tarihi kaynaklardan görülmektedir. Bilindiği üzere İran'da bu kelime Hz. Ali'nin kölesi anlamında algılanmaktadır. Bu sebeptendir ki şahıs adı olarak "Gulam Ali" İraniler arasında çok yaygın şekilde kullanılmaktadır. (Lyuşkeviç, 1971, s. 51). Fakat yerlilerin gözünde "köle" kelimesi düz anlamda kullanılmıştır. İranilerin ezici çoğunluğu bölgeye köle olarak getirilen kimseler veya onların torunlarından oluşuyordu. Hive'de ise bunlara Dogma deniliyordu (Horoşhin, 1876, s. 484). Armin Vambery, Hivelilerin Dogma

³ Herat, Afganistan'ın batısında Herat Vilayeti'nin merkezi olan kent.

çocuklarına “evde doğan anlamında” Hanezad dediklerini ve bu utanç vesilesi olan kölelik durumunun üç nesil sonra temizlendiğini yazmıştır (Vambery, 2003, s. 257). Özbekler yağma yolu ile ele geçirilen esirlere ise ölçe demişlerdir (Yılmaz Vurgun, 2014, s. 185).

18. yüzyılın sonlarında Şah Murad (1785-1800) devrinde Merv’de yaşayan Şiilerin bir kısmı Buhara civarına sürgün edilmiştir. Horoşhin, Şah Murad’ın Mervli 500 İraniyi köle olarak getirdiğini yazmıştır (Horoşhin, 1871, s. 40). Başka kaynaklarda bunların sayısı ile ilgili 5 bin aileden 30 bin aileye kadar çeşitli rakamlar zikredilmektedir (Suhareva, 1966, s. 156). Bundan dolayı Özbekistan’daki Şiilerin bir kısmına Mavri, Marvi/Morvi de denilmiştir. Merv bağlamında şu da belirtilmelidir ki, Türkistan’ın yerli halkı ve Ruslar, Merv’den Semerkant ve Buhara’ya yerleşen Özbeklere de Fors demişlerdir (Lyuşkeviç, 1971, s. 36). Bundan yola çıkarak Merv’in eskiden İranlılarla özdeşleştiği söylenebilir.

1863 yılında Hiveliler 40.000 Persiyayı rehin almıştır. Horoşhin bu rakamdan hareket ederek bunların 5 bininin kaçmış veya fidyesini ödeyerek kendisini satın almış, 5 bininin öldürülmüş, 5 bininin Buhara’ya satılmış, 5 bininin Türkmenler tarafından alıkonulmuş olsa bile,⁴ en az 10 bininin Hive’de köle olarak kalmış olabileceğini bildirmiştir (Horoşhin, 1876, s. 483-484).

Özetleyecek olursak, İrani veya Forsiler günümüz Özbekistan topraklarına İran coğrafyasından esir veya köle/gulam olarak getirilen kimseler ve onların torunlarıdır. Bu cereyan 16. yüzyıldan itibaren hız kazanmış ve 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür (Doğan & Erdoğan, 2016, s. 971-986).

2. İranilerin Hanlıktaki Konumlarının Pekişmesi

Çarlık Rusya’nın Türkistan’ı işgalinden önce günümüz Özbekistan topraklarında Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları mevcuttu. İraniler ağırlıklı olarak Buhara ve Hive hanlıklarında yaşıyorlardı. Buhara ve Semerkant şehirleri İranilerin ağırlıklı olarak yaşadığı yerlerdi.

Buhara Hanlığı’nda İraniler, Tacikler ve diğer alt tabakadaki gruplarla birlikte Şakird-Pişa sınıfına dâhil edilmişlerdir. Buna karşılık Uruğ-Dar olarak adlandırılan Özbekler Şakird-Pişalardan üstün konumdaydılar (Hanıkov, 1843, s. 182). Horoşhin sadece İranilerin Şakird-Pişa yani hizmetçi sınıfını oluşturduğunu değinmiştir (Horoşhin, 1871, s. 40). İraniler her ne kadar hizmetçi sınıfına dâhil edilseler de, hanlıkta çeşitli yüksek derecede hizmetçi görevleri bulunduğuandan onların bazıları zamanla önemli hizmetler ve görevler üstlenmişlerdir.

Mangıtların iktidara gelmesiyle Buhara’da İranlı köleler çeşitli ve önemli görevlere getirilmiştir. Örneğin, Daniyal Biy (1758-1785) döneminde Devlet Biy adında bir İranlı Kuşbeyi⁵ olmuştur. 1870’lerde Muhammed Şah Kuşbeyi görevindeydi. Ondan önce

⁴ Türkmenlerin İran’a esir avı için çapul hareketi yapmaları hakkında ayrıca bk. Yılmaz Vurgun, 2014, s. 181-184.

⁵ Kuşbeyi, 1756-1920 yıllarında Buhara Emirliği’nde Özbek Mangıt hanedanlığı döneminde devlet işlerini yöneten vezir unvanına karşılık gelen bir unvan.

Hâkim adında bir İranlı Kuşbeyi olmuştur (Horoşin, 1871, s. 40). Kuşbeyi Buhara Hanlığı'nda Atalıktan⁶ sonraki en önemli görevdi. Vezir yardımcısı yani Kuşbeyi olarak Nasrullah Han devrinde (1806-1860) Tebrizli biri, Ahad Han devrinde Can Mirza, daha sonra Abbas, sonra onun oğlu Ostonakul gibi İraniler görev yapmıştır (Suhareva, 1966, s. 164). Ostonakul Kuşbeyi Emir Abdullah (1885-1900) ve Seyyid Mir Alim Han (1900-1920) devirlerinde Buhara'yı fiilen yönetiyordu. (Alekseyev, 2013, s. 93). Han'ın özel korumaları İrani gulamlarından oluşturulmuştu (Lyuşkeviç, 1971, s. 40). İranilerin Mangıtlar döneminde önemli görevlere gelmesinde Mangıt ileri gelenlerinin çoğunun İranlı kadın cariyelerle evlenmiş olması da önemli rol oynamıştır. Saraydaki ve önemli konumlardaki Mangıtların erkek İrani kölelere güvenmesi, onlara sahip çıkması ve önemli görevlere getirmesinde İranlı hanımların rolü yadsınamaz (Yılmaz Vurgun, 2014, s. 189). Bütün coğrafyada yaygın olan akraba kayırma Buhara İranileri arasında da yaygındı ve bir bakıma 1910 yılındaki Sünni-Şii çatışmasının sebeplerinden biriydi.

Arminius Vambery, Emir Muzaffar ad-Din (1860-1885) döneminde İran'ın isterse Buhara Hanlığını rahatlıkla boyun eğdirebileceğine, çünkü askerbaşı Şahrüh Han ve Muhammed Hasan Han'ın, Topçubaşı Beynel Bey ile Mehdi Bey ve Leşker Bey'in İrani olduğunu yazmıştır (Vambery, 2003, s. 268-269). Rus araştırmacısı Konstantin Abaza da, Buhara Hanlığı'ndaki Topçu Taburunun tamamının İranlılardan oluştuğunu belirtmiştir (Abaza, 2008, s. 100). Buhara'nın Tophane Mahallesi aksakallarından Abdurahman Şer Aşurov'un aktardığı rivayete göre, Buhara Emiri konar-göçer Yomutların saldırılarından bıkmış ve İrani askerlere Yomutları yenmeleri karşılığında onlara önemli görevler vereceğini ve İranilerden vergilerin kaldırılacağını vaad etmiştir. 4 bin İrani askeri 10 bin Yomut askerine karşı savaşmış ve onların 6 binini öldürmüş, bir kısmını esir almıştır. Emir de verdiği sözünü yerine getirmiş, İrani askerleri Topçubaşı dâhil önemli görevlere tayin etmiştir (Lyuşkeviç, 1971, s. 50-51).

Aynı şekilde Şii İrani Oğuzlar, Mangıt Muhammed Rahim Bey'in iktidarda kalmasına yardımcı olmuştur (Tohtiyev, 2012, s. 125). Buhara'daki İranilerin ezici şekilde Fars dilli ve etnik olarak da Fars kökenli oldukları hesaba katılırsa Afşar isminin korunmuş olması dikkat çekmektedir. Büyük ihtimalle İran topraklarından gelen Oğuz yani Afşarlar azınlık oluşturdukları için zamanla diğer Fars kökenliler arasında erimiş olabilir.

İranilerin hanlıkta büyük başarılarla imza attıkları, şehirlerdeki bazı alanların kontrolünü ellerinde buldukları, bürokrasi ve askeriyede üst kademelere tırmandıkları görülmektedir. Bu yükseliş, Buharalıların dediğine göre, hanlıkta Atalık (Vezir) makamının kaldırılmasına kadar ulaşmıştır. İraniler köle kökenli olduğundan Atalık seçilemiyorlardı. Başka bir deyişle Nasrullah Han İranileri önemli görevlere getirerek Özbekleri dengelemekteydi (Suhareva, 1966, s. 164). Araştırmacıların

⁶ Atalık enstitüsü birçok halkın geleneğinde yaygındı (Kosven, 1961, s. 104-126). Atalık geleneği, bir ailenin çocuğunun bir başka aileye verilerek orada bir müddet büyütülmesi ve yetiştirilmesi geleneğini ifade eden ve baba anlamına gelen ata isminden türetilmiş bir terimdir. Buhara Emirliği geleneğinde ise bu terim, daha çok saray unvanını alarak vezir anlamında kullanılmıştır.

belirttiğine göre, Nasrullah Han İranlılardan sayıları 500-2000 arasında değişen özel askeri bir birlik oluşturmuştur. Bu askerlerin başında Abdus Samad adında birinin olduğu bilinmektedir (Tohtiyev, 2012, s. 126).

Ordu içindeki İranilerin ağırlığına zamanında Hanıkov (1843, s. 71), Vambery (2003, s. 270) de değinmiştir. Bu askerler haricinde köle olarak bölgeye getirilen Şiiilerin sayısı da 19. yüzyılda artmıştır. Aleksandr Borns'ın bildirdiğine göre, 19. yüzyılda Buhara'nın dörtte üçü Şii kölelerden oluşmaktaydı (Borns, 1848, s. 393). Bu durumu başka kaynaklar da teyit etmektedir.

Genelde Yomut Türkmenleri "kâfir" olarak gördükleri Şiiileri Horasan bölgesinden tutsak alarak Buhara ve Semerkant'ta köle olarak satıyorlardı. Buhara Hanlığında Karakul, Karşi, Ciharşuy ve Buhara'da köle pazarları mevcuttu. Buhara şehri bölgedeki en büyük köle pazarı konumundaydı. Borns, köle pazarlarının Cumartesi sabahında kurulduğunu söylemektedir (Borns, 1848, s. 401). Bölgedeki Hive, Köhne Ürgenç, Kongrad, Çimba, Hocaeli, Hanka şehirlerinde mevcut İrani köle pazarlarının varlığı söz konusudur (Horoşhin, 1876, s. 484). Köleler sadece pazarlarda satılmıyordu. İrani köleler satışı yapılan kervan saraylar ve tüccar evleri de mevcuttu (Lyuşkeviç, 1971, s. 42).

19. yüzyılda Buhara'da binden fazla kölenin pazara çıkartıldığından bahsedilmektedir. Satın alınan İrani erkek kölelerin sağ kulağına, kadın kölelerin burunlarına gümüş küpe takılmıştır (Lyuşkeviç, 1971, s. 42). Borns, Buhara şehrindeki köle pazarına en çok Urganç'ten İrani kölelerin getirildiğini yazmış ve Cumartesi pazarında üç İrani gencinin her birinin 30 altın tillaya⁷ satıldığına şahit olmuştur (Borns, 1848, s. 402-403). Vambery de Buhara'daki kölelerin 40-50 tillaya satıldığını, Türkmenler Merv'de 18 bin İran askerini tutsak aldığı bir kölenin fiyatı 3, 4 tillaya kadar indiğini yazmıştır (Vambery, 2003, s. 151). Horoşhin, köle fiyatlarının 100-300 küçük tilla arasında değiştiğini, kölenin azat olabilmesi için 50-300 küçük tilla ödemesi gerektiğini, azat edilip bağımsızlığına Han tarafından kavuşturulan kölelere Hanazat, diğerlerine Azat denildiğini belirtmiştir. Müellifin kaba hesabına göre, bölgede 36,806 Dugma mevcuttu ve bunların 6515'i Azat edilenlerden oluşmaktaydı (Horoşhin, 1876, s. 485).

İranilerin toplumdaki konumunun pekişmesi ve sayılarının artması onların mezhebi inançlarını canlandırarak yaşamalarına zemin hazırlamıştır (Horoşhin, 1871, s. 40). Bölgedeki İraniler arasında Şiiiliğin unutulmamış olmasında zaruretten dolayı zaman zaman uyguladıkları takiyye anlayışının etkisi olduğu da söylenebilir.

Yerli Özbekler ise İrani köleleri satın aldıktan sonra onların inançlarını değiştirmeye çabıyorlardı. Şayet köleler Sünni olurlarsa onlara büyük iyilik yaptıklarını düşünüyorlardı (Borns, 1848, s. 404). Özbekistan'daki İranilerin önemli bir kısmı mezhep değiştirerek yerel halk arasına karışmıştır. Örneğin, Buhara şehrinin Dost Çirogosi mahallesine 18. yüzyılın sonlarında İran'dan gelip yerleşen Usta

⁷ Buhara Emirliği'nde altın paraya *tilla*, gümüş paraya *tenge*, bakır paraya da pul denirdi. 1 *tilla* ortalama 4.3-4.9 gram.

İbrahim'in neslinden gelen İraniler eşinin Sünni olmasından ötürü Sünniliğe geçerek yerli halka kaynaşmıştır. İpek işletmeciliğiyle uğraşan 28 haneli İbrahim ailesi beş nesil geçmeden kendilerini diğer İranilerden tecrit etmişler ama Fars olduklarını da unutmamışlardır (Suhareva, 1958, s. 83).

Merv'in gücünü kırmak için Emir Seyit Haydar 19. yüzyıl başında 4000 aileyi Semerkant civarına göç ettirmiştir (Hanıkov, 1843, s. 71). Vambery buna atfen Semerkantlı İranilerin Mervli ailelerin torunları olduğunu bildirmiştir (Vambery, 2003, s. 268).

1851 yılında İranlı esirlerin serbest bırakılmasını sağlamakla görevlendirilen elçi Rıza Kuli, Hive'de Ramazan Bayramı'nın sonunda İrani kölelere üç gün tatil hakkı tanıdığını, bu günlerde İrani kölelerin bir araya gelerek birbirleriyle tanıştıklarını, birbirlerine hayat hikâyelerini anlattıklarına dair bilgiler vermektedir (Doğan-Erdoğan, 2016, s. 978).

1874 yılında Çarlık Rusya'nın köleliği kaldırması, Türkistan'daki İranilerin çoğunun İran'a dönmesine sebep olmuştur. Rus vali Kaufman, Hive'deki İrani köleleri beş yüzer kişi şeklinde üç kervanla memleketlerine göndermiştir (Yılmaz Vurgun, 2014, s. 190-191). Daha önceleri bağımsızlığına kavuşan kölelerin çoğu yolda yeniden Türkmenlere esir düşme korkusuyla memleketlerine dönmeye cesaret edemiyorlardı. Nitekim Kaufman'ın gönderdiği kölelerin bir kafilesi Teke Türkmenleri tarafından rehlin alınmıştır.

Bölgede yaşayan İranilerin bir kısmı ise buldukları yerlere uyum sağladıkları için bölgede kalmışlardır. Suhareva, bölgede kalmayı tercih eden İranilerin daha çabuk yerli halka karıştığını ve çoğunun Sünniliği benimsediğini bildirmektedir. Buhara'ya yerleşerek Sünnileşen İrani kölelerin bir kısmı Kosagaron mahallesindeki Kuçai Gulom (Köleler Sokağı)'na yerleşmişlerdir (Suhareva, 1966, s. 159).

Hürriyetlerine kavuşan İranilerin bir kısmı tarım alanında yıllık 10-30 tilla karşılığında başkaları için çalışmışlardır. Han tarafından azat edilenlerin bir kısmı ise sarayda çalışmaya devam etmiştir (Horoşhin, 1876, s. 485).

Rusların bölgeye hâkim olmasından sonra Bahailer gibi dini sebeplerden ötürü İran'dan ayrılanların bir kısmı da buralara göç etmiştir. Özbekistan'daki İranlıların bazılarının kökleri bunlara dayanmaktadır (Hassall, 1992, s. 41-80).

19. yüzyıl sonlarında İranilerin bazılarının köylerde yaşadığı bilinmektedir. Horoşhin onların Semerkant'ın Sugut'una bağlı Halvai köyünde, Semerkant'ın hemen yanı başındaki Bağsa Mol, Çore Tut (Dut), Mugub köylerinde yaşadığını belirtmiştir (Horoşhin, 1876, s. 153, s. 212). Sobolev 1874 yılında neşrettiği çalışmasında İranilerin yaşadığı köyler hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: Semerkant'ın Şavdar Tümenine bağlı Safar köyünde 20 hane İrani yaşamaktadır. Köyde 1 cami, 1 okul mevcuttur. Pulimugak köyünde 33 hane İrani yaşamakta ve bu köyde de birer cami ve okul vardır. Bu köyler sadece İranilerden oluşmaktadır (Sobolev, 1874, Ek 15).

1910 yılından önce Buhara'daki Sünnilerin, Şiilerin Hz. Hüseyin'i anma etkinliklerini yakinen izledikleri, etkinliklere faal olarak iştirak etmemelerine karşılık gözyaşları dökerek Hz. Hüseyin'i birlikte andıkları anlatılmaktadır (Suhareva, 1958, s.

84). İranilerin meydanlara çıkarak Kербela Faciası'nı anmaları, devlet bürokrasisinde İranilerin artmasıyla mümkün olabilmektedir. Örneğin, Hanıkov 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Buhara'daki 500 askerin 450'sinin İrani olduğuna dikkat çekmektedir (Hanıkov, 1843, s. 71). Bu askeri ve bürokratik gücün etkisiyle Buhara'da Şiilerin Hz. Hüseyin'i anmasına izin verilmekteydi. Devletin üst kademelerine yerleşen İrani kökenli bürokratların Şii merasimlerine fazla bütçe ayırarak şaşalı törenler yapılmaya başlanması Sünnilerin sabrını taşıyarak 1910 yılındaki çatışma yaşanmasına sebep olmuştur. Elim olayın patlak vermesi, Buhara'ya eğitim için gelen üç talebenin Şiilerle alay etmesiyle başlamıştır (Suhareva, 1958, s. 85). Bilindiği üzere Buhara o devirde bölgenin önde gelen eğitim merkezlerindendi ve 200'den fazla medresede on binden fazla talebe eğitim görmekteydi (Suhareva, 1966, s. 70-71).

Sadreddin Ayni, Buhara'daki olayın 1909 yılında meydana geldiğini ve asıl sebebinin şehirdeki dinî ve askeri liderlerin sosyo-ekonomik, siyasi ağırlıklarının korumak için çıkardığı fitne olduğunu belirtmiştir. Ayni, olayın patlak vermesinde kadim-credit çekişmesinin etkisini de vurgulamıştır. (Alekseyev, 2013, s. 94). Buhara'da meydana gelen Sünni-Şii çatışmasından sonra İraniler toplu halde Semerkant'a göç etmiştir.

2.1 İranilerin Nüfusu

1861 tarihli Rus kaynağında Semerkant'ta 2 bin, Buhara'da 8 bin İraninin yaşadığı belirtilmiştir (Lyuşkeviç, 1971, s. 39). Bu rakamlar Turkestanskiye Vedomosti gazetesinin 1871 tarihli sayısında da geçmektedir (Horoşhin, 1871, s. 40). Aynı müellifin aynı gazetenin 1872 yılının 44. sayısındaki makalesinde İranilerin Semerkant halkının dörtte birine denk geldiği bildirilmiştir (Horoşhin, 1872, s. 177). 1910 yılı verilerine göre, Semerkant'ta 16 binden fazla, 1920 yılında Hive'de 809 İrani mevcuttu (Tohtiyev, 2012, s. 126). 19. yüzyılda bölgeyi gezen Meyendorff ise, Buhara'daki İrani esir sayısını 40 bin, Nikolay Murav'yov ise 30 bin olarak vermiştir (Doğan & Erdoğan, 2016, s. 977, s. 981).

20. yüzyıla gelindiğinde yerli İraniler ile daha sonra çeşitli sebeplerle bu topraklara gelen veya gelip giden İranlılar arasında belirli farklar ortaya çıkmış ve istatistiklerde bunlar ayrı ayrı gösterilmeye başlanmıştır. Örneğin, 1908 yılında Sırderya ilinde 2110, Taşkent şehrinde 741, 1910 yılında Semerkant'ta 300, 1914 yılında Fergana ilinde 2368 İrani kökenli insan mevcuttu (Tohtiyev, 2012, s. 126). Bunların çoğu tüccar ve girişimci işadamları ve zanaatçılardan oluşuyordu. Köleliğin kaldırılması özellikle İranlı tüccarların bölgeye çok sayıda akın etmesine sebep olmuştur.

Özbekistanlı zengin İraniler İran'dan gelin getirmeye önem veriyordu. Ülkede Bolşevik iktidarı pekişene kadar böyle kız alışverişi devam etmiştir (Suhareva, 1958, s. 84). Daha sonraki dönemlerde İran rejimine muhalif olanların bir kısmı da Özbekistan'a göç etmişlerdir. 1917 yılında sınır geçişleri zorlaştırıldığı için bölgede bulunan İranlıların çoğu SSCB vatandaşlığını kabul etmişlerdir (Aliyeva, 2002).

3. Sovyet Devrinde İraniler

Buhara şehrindeki İranilerin tamamı Fars kökenli idiler. Onların çoğu şehrin güneybatı kısmı olan Cuybar'da yaşıyorlardı. İranilerin Çakar, Çukur, Vakf (Vahm) ve

Tahti Çorbog mahallelerinde ezici çoğunluğu oluşturuyorlardı. Şehrin kuzeybatısındaki Tophane mahallesinin %60'ı Farsi idi. Ayrıca şehirdeki Valide Honi Şahid sokağı (hiyaban) ve civarında da İraniler vardı (Suhareva, 1958, s. 83).

Tophane'deki İraniler kendilerini şehrin en eski İrani Şii halkı olarak görüyor ama kendilerinin köklerini İran'a bağlamıyorlardı (Suhareva, 1966, s. 157-158). 20. yüzyıl ortalarında Buhara'da yaşayan İraniler kendilerini şu şekilde tarif ediyorlardı: "Mo ahli Buharo hastim, millati mo musulmon, mazhabi mo şea" (Biz Buhara sakinleriyiz, milletimiz Müslüman, mezhebimiz Şiadır). Ayrıca İranilerin pasaportlarının milleti kısmına "Fors" yazılmıştır. (Lyuşkeviç, 1971, s. 43).

İraniler Buhara civarındaki Kum Rabat, Tatar Mahalle, Cuybori Berun köylerinde de yaşıyor ve hafif sanayi ile geçimlerini sağlıyorlardı (Suhareva, 1958, s. 83). 1929 yılında Özbekistan'da sadece İranilerden oluşan iki kolhoz oluşturulmuştur (Aliyeva, 2002).

İraniler Özbekistan'da 1926 yılı verilerine göre 9.830, 1970 yılı verilerine göre 15.457, 1979 yılı verilerine göre 20.026, 1989 yılı verilerine göre 24.779 kişi olarak gözükmektedir (Aliyeva, 2002). Bir başka kaynakta, 1926 yılında Semerkant'ta 11.282 İrani yani Mervli'ye ilave olarak 654 Fars (İran'ın kendisinden gelen) olduğu bildirilmektedir (Lyuşkeviç, 1971, s. 39). Aynı yıl Buhara'nın kendisinde iki bin, şehir etrafında dört bin toplamda altı bin civarında İrani'nin yaşadığı tespit edilmiştir (Suhareva, 1966, s. 154). Rakamlardan anlaşıldığı üzere İranilerin tam sayısı Sovyet devrinde netlik kazanmamıştır. Zira bunların bir kısmının Özbekler ve Tacikler arasında kimliklerini açıklamadan yaşamaları söz konusuydu.

Sovyetlerin ilk dönemlerinde İraniler azınlık olarak kabul edildiğinden onlara bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır. Örneğin, 1920'lerin başlarında Milli Azınlıkları Eğitim Keneşi'nde İran-Azerbaycan Bürosu kurulmuş ve büro bünyesinde iki kreş, üç işçi evi, iki kütüphane ve pedagoji kursu faaliyet yürütmüştür. Semerkant'ta İran tiyatrosu ve Farsça eğitim veren okullar açılmıştır. Şehirde İran İlçesi oluşturulmuştur (Aliyeva, 2002). İlerleyen dönemde İranilere tanınan bu ayrıcalıklar kaldırılmış ve 1970'lere gelindiğinde İranlıların %75'i ana dili olarak Özbekçe'yi göstermeye başlamışlardır.

1970'lerde Buhara civarındaki Kunci Kala köyünde 7, Cuybori Berun'da 30, Şergiron'da 10, Şalgamhuron'da 14, Kuhna Maçit'te 20, Tatar Mahalle'de 60 hane İrani yaşıyordu. (Lyuşkeviç, 1971, s. 51). Sovyet devrindeki İranilerin yerleşim yerleri ve sayıları hakkında ayrıntılı bilgilere Lyuşkeviç'in makalesinden ulaşmak mümkündür.

Kağan'dan 7 km uzaklıktaki Zirabad köyü İraniler arasında dil ve örf-âdetin en iyi korunduğu köy olarak ün salmıştır. Buhara'daki aşure törenlerine Zirabad yaşlıları davet edilmiştir (Lyuşkeviç, 1971, s. 44).

Özbekistan'daki Şiiler İmami (İsna-Aşeriye) ve Bahai cemaatlerine mensuplardır. Semerkant'taki Şiiler İmami (İsna- Aşeriye) cemaatine bağlıdırlar. İsna-Aşeriyeler için 12. İmam Ebû Kasim Muhammed ibn el-Hasan el-Mehdi çok önemlidir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İraniler yaşayan köylerde "Husayniyehane" adını verdikleri ibadet evleri mevcuttu. Sovyet devrinde bunlar mezheplerini ve dinlerini hemen hemen

unutmuşlardır. Sadece bazı Şiilik uygulamalarını biliyorlar. Örneğin, Aşure ile ilgili rivayetler korunmuştur (Lyuşkeviç, 1971, s. 37, s. 54).

20. yüzyıl başlarında Buhara şehrindeki Şiilerin “Husayniyehane” adını verdikleri dört tane ibadet evleri mevcuttu. Bunların üç tanesi Cuybar’ın Canafaron Morkuş ve Havuzibaland ilçelerinde, biri Tophane ilçesinde idi. Şeyhler tarafından yönetilen bu ibadethanelerin en eskisi Havuzibaland’daki ibadethaneydi. Ayrıca şehir dışındaki Kağan (Kogon)’da bir tane ibadethane daha vardı. İbadethaneler başlangıçta daha çok Kerbela Matemi için kullanılmıştır. İranilerin buralarda toplu namaz kıldıkları bilinmemektedir. (Suhareva, 1966, s. 70, s. 160). Sovyet devrinde bu ibadethanelerin tamamı kreş, okul, kütüphane ve kulüplere dönüştürülmüştür. Bunun üzerine İraniler aşure etkinliklerini evlerde yapmaya başlamışlardır.

Ağırlıklı olarak yaşlıların katıldığı ve akşamları düzenlenen aşure etkinliğinde önce 1,5-2 saat katılımcılar sırayla Hz. Hüseyin’in öldürülmesiyle ilgili okuma yapmışlardır. Etkinliğe katılanlar siyah örtülü masa etrafında otururlar ve şekerli koyu kırmızı çay içerlerdi. Sonra hizmet eden kimse, katılanların ellerine gulob adını verdiği gül suyu dökerdi. Daha sonra sambusa adı verilen üçgen şeklindeki börek ve halisa adını taşıyan buğdayla kaynatılmış etli yemek yenirdi (Lyuşkeviç, 1971, s. 55).

Bölgedeki Türkler arasında Şiiliği kabul eden sadece Azerbaycan Türkleri değildi. Afganistan’dan bölgeye göç eden Kıpçak Türklerinden bir grup da, Buhara yakınındaki Zirabad köyündeki İraniler arasında yaşayarak zamanla Şiiliği kabul etmiş, onlarla kız alışverişinde bulunmuşlardır (Lyuşkeviç, 1971, s. 45). Bu örnek, Özbekistan’daki Şiiler ile Sünniler arasında tek yönlü değil karşılıklı etkileşim ve mezhep değiştirmelerin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Semerkant’taki Firdevs sokağında bulunan Penjab Camisi, bölgedeki Şii mimarisinin en güzide örneklerinden biridir. 1908 yılında açılan camii bünyesinde dini ve dünyevi bilimler öğreten okul faaliyet yürütmüştür. 1924 yılında burası kapatılmış, Sovyet devri boyunca çeşitli kurum kuruluşlar tarafından farklı amaçlarla kullanılmıştır. 1990 yılında tekrardan camii yapılarak Semerkant’taki Şiilerin hizmetine sunulmuştur. Caminin imamı Yusuf İsakov’dur. İmam kendisinin seyit olduğunu iddia etmekle birlikte bunu ispatlayan belgelere sahip değildir (Tohtiyev, 2012, s. 125-128). Külliyyede bir tane Davud Panjob adını taşıyan hamam da mevcuttur.

İran - Penjab mescidi haricinde Buhara’da Hoca Mir Ali ve Buhara yakınlarındaki Kağan ilçesinde adı bilinmeyen bir Şii mescidi mevcuttur. Semerkant şehrinde de resmi olarak kayda girmeyen sekiz Şii mescidinin olduğu belirtilmektedir.

Semerkant’taki Murad Evliya anıtı da İraniler tarafından inşa edilmiş ve şimdilerde İranilerin gözetim ve sorumluluğu altındadır. Ayrıca Semerkantlı İranilerin Çortuk, Karakul ve Pahol adında üç ayrı mezarlıkları vardır. Semerkant dışında İranilerin Buhara, Hive ve Andican şehirlerinde mezarlıkları mevcuttur. Buhara’daki İşan İmlo Mezarı İraniler için kutsal sayılan yerlerden biridir. Semerkant ve Buhara haricinde İranilerin Horezm, Cizak, Kaşkaderya, Taşkent ve Nemangan illerinde de kutsal evliya mezarları bulunmaktadır. “Ogo-yi Mir Hasan” mezarlığı eskiden sadece İranilere aitken, daha sonra ortak mezara dönüşmüştür. Bu mezarda 19. yüzyıldan 20. yüzyılın

30'lu yıllarına kadar İranilerin defnedildiği mezar taşlarındaki Gilani, Mazendarani, Nisavi vs. lakap veya soyadlarından anlaşılmaktadır (Tohtiyev, 2012, s. 125).

Semerkant'ta İran topraklarından gelen Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır ve onlara yerel halk Parsiyan demektir. Günümüzde bunların bazılarının pasaportlarında etnik milleti Fars yazılıdır (Tohtiyev, 2012, s. 127). İraniler de eskiden pasaportlarına milliyetlerini İrani yazdırıyorlarmış, fakat Özbekistan'da daha iyi yerlere gelebilmek, bazı yazılmayan engellerden kaçmak amacıyla pasaportlarına Özbek yazdırmışlardır. Semerkant'taki İranilerin pasaportlarına Özbek, Buhara'daki İranilerin ise pasaportlarına Tacik yazdırdıkları belirtilmektedir.

Semerkant'ta toplamda İrani veya İran'dan gelenlerin 30 civarında mahallesi mevcuttur. Şehrin Şota Rustaveli sokağında bulunan Güller Bogi (Bahçesi) mahallesinde, Tophana, Hazare, Bağışamal, Kularbogi, Bek Mahalle, Dam Arık, Yangıça Arık, Lalezar-Nurabad, Penjab, Hoca Nazar, Hoca Sahat, Haymar, Bin Dut, Seyit, Nayman mahallelerinde İraniler yaşamaktadır. Semerkant'ın Deveci mahallesinde ise İran Kürdistan'ından gelen Kürtler de bulunmaktadır. Bu mahallelerin çoğu İran Arığı adıyla bilinen su kanalının etrafında yer almaktadır (Sobolev, 1874, Ek 15).

Semerkantlı İranilerin ahlaklı ve namuslu insanlar olduklarını, onlar arasında fuhuş yapanlara rastlanmadığını, aralarında suç işleyenlere cezalarını kendilerinin verdiklerini ve suçlu gördüklerini öldürdüklerini Horoşhin yazmıştır (Horoşhin, 1872, s. 177).

Semerkant İranileri tarım, ipekçilik, mücevhercilik (Ek.3), unlu mamüllerin üretimi, eczacılık işlerinde ustadır. İranilerin kadife, ipekten yapılmış gömlek ve genel olarak ipek işletmeciliğinde uzman oldukları belirtilmektedir (Suhareva, 1958, s. 92). İraniler Buhara'da "adras" adını verdikleri ipekten yüksek kaliteli kumaş üretiyorlardı (Aliyeva, 2002). İranilerin, Özbekler ve Tacikler arasında tamamıyla eriyip yok olmamasının önemli sebeplerinden biri de burada zikredilen meslek dallarında ustalaşarak farklarını uzun dönem korumuş olması olabilir.

Buhara ve Semerkant İranilerinin aralarındaki en önemli fark, birincilerin Fars, ikincilerinin ise Türk kökenli olduklarıdır. Ol'ga Suhareva, Azerbaycan Türkçesi konuşan Semerkant İranilerinin tiplerinin de yerel halk ve Buhara İranilerinden farklı olup, Önyasya insan tipinin özellikle kadınlarda açıkça görüldüğüne, Buhara İranilerinin ise diğer yerli Taciklerden hiçbir görünüm farklarının olmadığını vurgulamıştır (Suhareva, 1966, s. 153). Borns de, İranilerin farklı bir tip yapısına sahip olduğuna değinmiştir (Bornst, 1848, s. 393). Özbekistan İranileri pek çok bakımdan günümüz İran halkından farklıdır. Onların yerel halkla kaynaştığı ve İran'daki akrabalarından farklılaştığı söylenebilir. Örneğin, İraniler giyim kuşamları bakımından yerel Taciklerden pek farklı değildir.

Hiveli litografi ustası İbragim Sultan, yazar, tercüman Ostvar, tarihçi, Profesör Aliyev, tarihçi F. Aliyeva, şarkiyatçı, eğitimci K. Şiftar, şarkiyatçı, eğitimci A. Tabatabai, şarkiyatçı, eğitimci D. Eftekor, şarkiyatçı, eğitimci Halad Bori, şarkiyatçı, eğitimci M. Tageev, İran uzmanı Latif Halilov, İran uzmanı A. Patsun, yapımcı Seyit Ali Ahunzade, sanatçı Raşid Fayzi, diplomat Parviz Aliyev, haber spikeri Hovkat

Hanum Aliyeva, dilci Muhammatrizo Parastepanah Özbekistan'da kamuoyunda tanınan, ünlü İranilerdir (Aliyeva, 2002).

Sonuç

Günümüz Özbekistan topraklarına İranilerin çoğunun 15.-19. yüzyıllarda esir olarak getirildiği söylenebilir. İranilerin Türkistan Hanlıkları tarafından esir alınmasında Şiiliğin İslam mezhebi olarak kabul edilmemesi önemli rol oynamıştır. Devletlerarasında yapılan savaşlar haricinde, Türkmen boylarının İran'a çapulları da İranlı esirlerin Türkistan'a getirilmesinde önemli rol oynamış 1874 yılında Çarlık Rusya tarafından köleliğin kaldırılmasından sonra ticaret yapmak veya kendilerine iyi bir yaşam sağlamak amacıyla bölgeye yerleşen İraniler de olmuştur. Sovyet devrinde ise daha çok siyasi nedenlerle İraniler Özbekistan'a gelmiştir.

İran'dan Türkistan'a çeşitli sebeplerle yerleşen İranlıların İrani adını almasında onların Şîa mezhebine mensup olmaları önemli rol oynamıştır. Ayrıca yaşadıkları memleketlerine göre de bunlar Mervi, Meşhedi gibi adlarla anılmışlardır. Köle olarak gelen İranilerin çoğu zamanla Buhara Hanlığı'nda önemli görevlere getirilmiştir. Buhara ve Semerkant'ta toplu halde yaşayan İraniler kimliklerini, mezhebi ve dini inançlarını unutmamış, 19. Yüzyıldan itibaren bunu canlandırmaya, görkemli aşure törenleri düzenlemeye başlamışlardır. Buhara'daki bu etkinlikler halkın tepkisini çekmiş ve 1910 yılında şehirde mezhep çatışması yaşanmıştır. Bu çatışmadan sonra İranilerin toplu olarak yaşadığı merkez Semerkant şehri olmuştur.

Sovyet devrindeki ateizm ve dar milliyetçilik politikası onların mezheplerini önemli ölçüde unutmalarına sebep olmuştur. Bundan dolayı 20. yüzyıl sonlarına doğru İrani tabiri Şiilikten ziyade etnik kimlik, köklerinin İran'a ait olduğunu bildiren bir tabire dönüşmüştür.

Özbek ve Tacikler arasında bir kısmı eridikleri için Özbekistan'da yaşayan İranilerin sayısı konusunda net rakamlar hiçbir zaman tam olarak belirlenememiştir. Günümüzde Özbekistan'da kendilerini İrani olarak gören topluluk yaşamlarını sürdürmektedir. Onların mevcut durumları, kimlik, folklor ve kültürel özelliklerinin tespiti ayrı bir makale konusudur.

Extended Abstract

The purpose of this article is to investigate the history of Iranians living in Uzbekistan from a general perspective and assist those who want to do a detailed research on the subject. The scope of the research is limited to Uzbekistan Iranians and their history. Analysis method was applied in researching the information on Uzbekistan Iranians in historical sources, which are mainly in Russian.

It can be said that most of the Iranians living in the territory of today's Uzbekistan were brought to the country as prisoners in the 15th-19th centuries. The fact that Shiism was not accepted as an Islamic denomination played an important role in the enslaving of Iranians by the Turkestan Khanates. Apart from the wars between the states, the raids of the Turkmen tribes also played an important role in bringing the Iranian prisoners to Turkistan. After the abolition of slavery by Tsarist Russia in 1874, there were also Iranians who settled in the region in order to do business or seek a

better life for themselves. In the Soviet era, Iranians came to Uzbekistan mostly for political reasons.

Belonging to the Shia denomination played an important role in the fact that the Iranians, who moved to and settled in Turkistan for various reasons, took the name Iranian. They are also known as Mervi and Mashhadi depending on the country where they live. Most of the Iranians, who were brought as slaves, were appointed to important positions in the Bukhara Khanate. While most of them became Sunnis by mingling with the local population, some of them had the opportunity to live and revive their beliefs by living collectively in certain regions and as a group that was valued in the Khanate. Iranians living collectively in Bukhara and Samarkand did not forget their identity, denomination, and religious beliefs. From the 19th century, they began to revive this and organize magnificent Ashura ceremonies. These activities in Bukhara drew the reaction of the public and in 1910 there was a denomination conflict in the city. After this conflict, the city of Samarkand became the center where Iranians lived collectively.

In the Soviet era, the policy of atheism and narrow nationalism caused them to forget their denomination significantly. Therefore, towards the end of the 20th century, the term of Iranian turned into an expression that states that their roots belong to Iran, rather than Shiism.

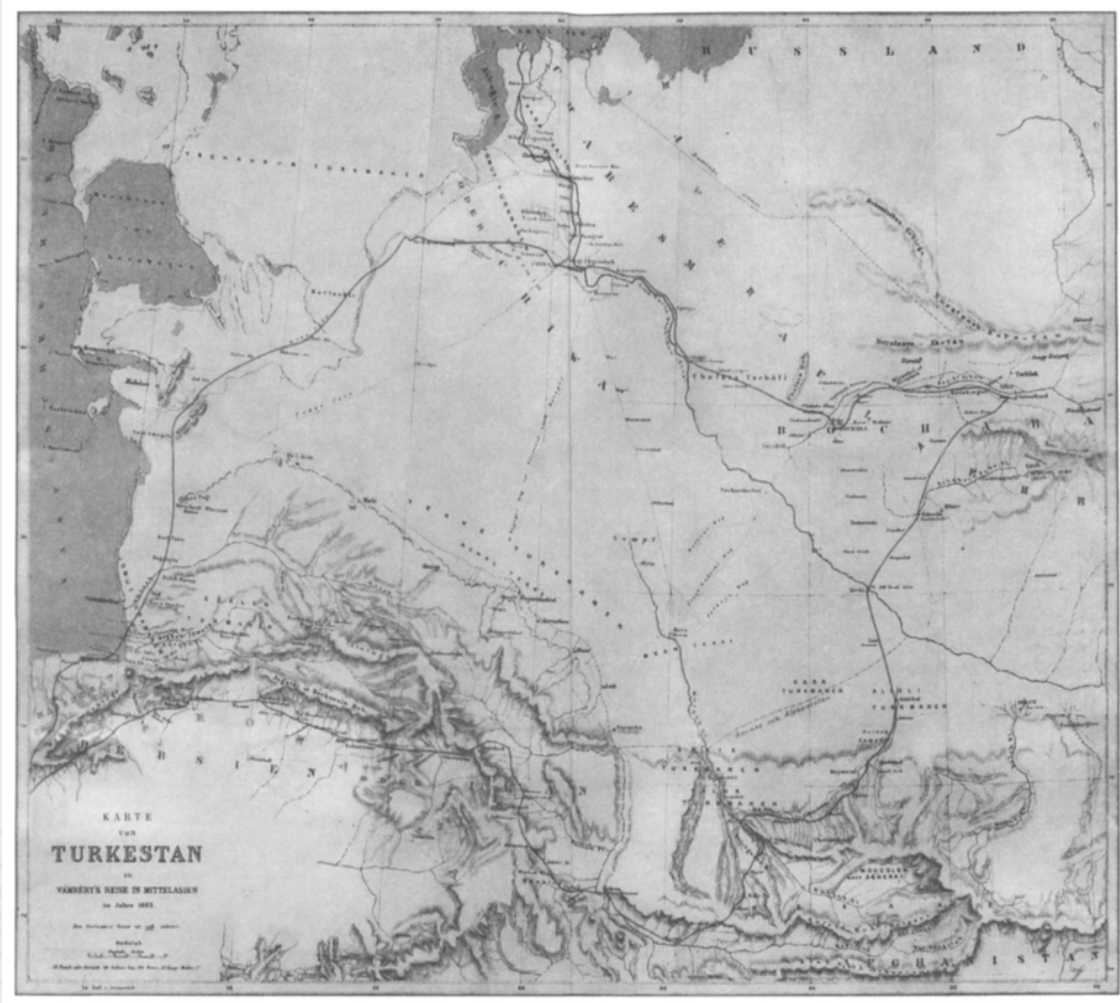
The exact number of Iranians living in Uzbekistan could never be determined precisely, as some of them assimilated within Uzbeks and Tajiks. Today, the community that sees itself as Iranian continues its live in Uzbekistan. The evaluation of their current situation, identity, folklore, and cultural characteristics is the subject of a separate article

KAYNAKÇA

- Abaza, K. (2008). *Zavoevanie Turkestana*, Moskova: Kuçkovo Pole.
- Alekseyev, A. K. (2013). 'Ta'rihi inkilobi fikri dar Buhoro' kak istoçnik po sunnito-şiiitim otnoşeniyam v Buharskom Emirate (k. XIX- naç. XX vv.) *Lavrovskiy Sbornik. Materialı XXXVI i XXXVII Sredneaziatsko-Kavkazskih Çteniy 2012-2013 gg.*, SPb.: MAE RAN, s. 91-95.
- Aliyeva, F. (2002). Narodı Uzbekistana. *İrantsı, etniçeskiy atlas Uzbekistana*, <http://shosh.uz/narodiyi-uzbekistana-irantsyi/>, (Erişim Tarihi: 11.02.2020).
- Baymirza, H. (1995). Türkistan devletlerinin milli mücadeleleri tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Borns, A. (1848). *Puteşestvie v Buharu*, Moskva: V Universitetskoy tipografii.
- Doğan, O. & Erdoğan, A. (2016). XIX. yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk topluluklarında kölelik ve köle ticareti. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 971-986.
- Efendi, M. E. (2007). *İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat* (M. Darga, Haz.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Eker, S. (2012). Orta Asya'nın gizemli halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca. *Türkbilig*, 24, 77-92.
- Erdoğan, E. (2014). Babür İmparatorluğu'nun kuruluş safhasında Şah İsmail ile Babür ittifakı. *History Studies*, 6(4), 31-39.
- Hanikov, N. (1943). *Opisanie Buharskago Hanstva*, Saint Petersburg: Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Hassall, G. (1992). Notes on the Babi and Baha'i Religions in Russia and its territories, *Journal of Baha'i Studies*, 5(3), 41-80.
- Horoşin, A. (1871). Narodı Seredney Azii. *Turkestanskije Vedomosti*, 10, 39-41.
- Horoşin, A. (1872). Samarkand. *Turkestanskije Vedomosti*, 44, 177-178.
- Horoşin, A. (1876). *Sbornik Statey Kasayıshıya Turkstanskago Kraya*. Taşkent: Tipografiya i Hromolitografiya A. Tranşelya.
- Karakulak, M. (2020). *Türkistan'da efendiler ve köleler*. İstanbul: Kronik Kitap Yay.
- Kosven M. O. (1961). *Etnografiya i istoriya Kavkaza*. Moskva: İzdatelstvo vostoçnoy literaturı (izdaniye Akademii Nauk SSSR).
- Lyuşkeviç, F. (1971). Etnografiçeskaya gruppa İrani. *Zanyatiya i bit narodov Sredney Azii* içinde (s. 36-72). Leningrad: Nauka.
- Ostroumov, N. (1906). *Skazki Sartov v Russkom izlojenii*, Taşkent: Tipografiya okrujnogo ştaba.
- Ostroumov, N. (1908). *Sarti. etnografiçeskie materialı*. Taşkent: Tipografiya gazetı "Sredneaziatskaya jizn".
- Öz, M. (1994). Ehl-i Beyt. *İslâm ansiklopedisi* (C. 10, s. 498-501). İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı Yay.
- Pander, K. (2020). Timuroğullarının Orta Asya mimari sanatına katkıları. *Türkler*, C. 8, s. 852-861). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Sobolev, L.N., (1874). *Geografiçeskiya i statistiçeskiya svedeniya o Zeravşanskom Okruge*. Saint Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Suhareva, O. (1958). *K İstorii gorodov Buharskogo Hanstva (istoriko-etnografiçeskie oçerki)*. Taşkent: İzdatelstvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR.
- Suhareva, O. (1966). *Buhara XIX- naçalo XX v. (pozdnofeodalniy gorod i ego naselenie)*, Moskva: Nauka.
- Tohtiyev, Ş. R. (2012). Kratkaya istoriya Samarkandskih i Buharskih 'İrani'. *Evrasiyskiy jurnal regionalnih i politiçeskih issledovaniy*, 33(287), 124-129.
- Vambery, A. (2003). *Puteşestvie po Sredney Azii*. Moskova: Vostoçnaya literatura.
- Yılmaz Vurgun, S. (2014). XIX. Yüzyılda Türkistan'da kölelik, çapul ve yağma. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 179-196.

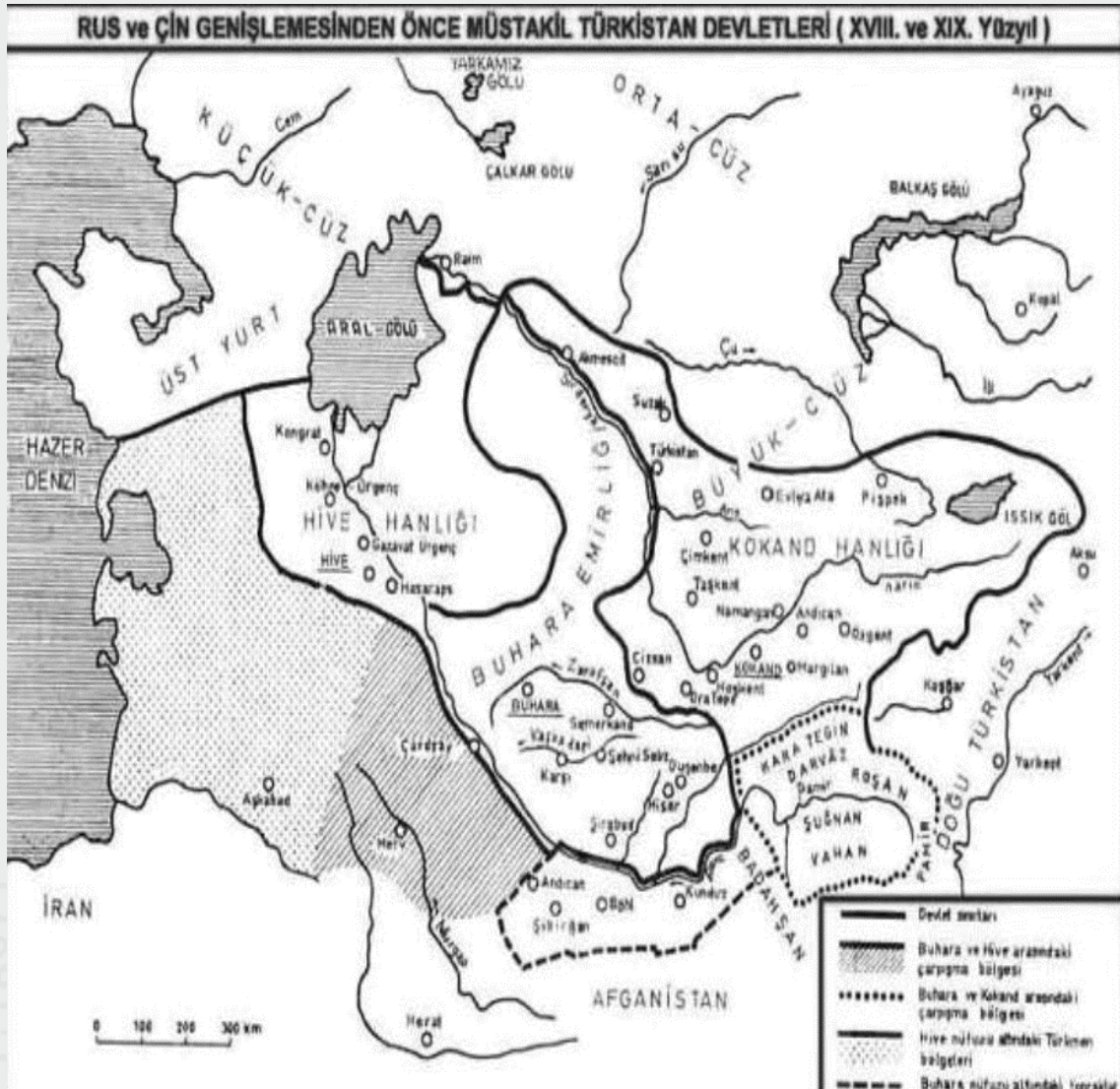

EKLER

Ek. 1: Türkistan haritası (1863)

Kaynak: Vambéry, Arminiye, Puteşestvie po Sredney Azii, Moskova: Vostochnaya literatura, 2003

Ek. 2: Rus ve Çin genişlemesinden önce müstakil Türkistan devletleri (18-19 yüzyıl).

Kaynak: Baymirza Hayit, Türkistan devletlerinin milli mücadeleleri tarihi, TTK, Ankara 1995, Haritalar.

Рис. 21. Бухара. Ювелир в своей мастерской

Ek. 3: Buhara. Mücevherci atölyesinde.

Kaynak: Suhareva, Ol'ga. K istorii gorodov Buharskogo Hanstva (istoriko-etnografičeskie očerki), İzdatelstvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1958, s. 84.